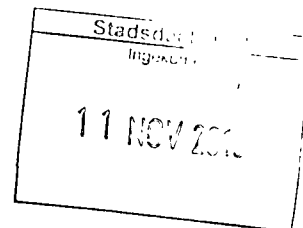

Bezoekadres
Herengracht 482
1017 CB Amsterdam

Postbus 10718
1001 ES Amsterdam
Telefoon 020 2514 900
Fax 020 2514 999
www.bma.amsterdam.nl

Gemeente Amsterdam
Bureau Monumenten & Archeologie

Stadsdeel Oost
De heer R. van de Camp
Postbus 94801
1090 GV Amsterdam

Datum	10 november 2010
Ons kenmerk	2010 BMA 619
Behandeld door	drs. L. de Leeuw (10-218)
Doorkiesnummer	020-2514983
E-mail	l.deleeuw@bma.dmb.amsterdam.nl
Onderwerp	BO Rangeerterrein Watergraafsmeer

Geachte heer Van de Camp,

Hierbij ontvangt u het archeologisch bureauonderzoek ten behoeve van plangebied Rangeerterrein Watergraafsmeer, stadsdeel Oost.

Voor het hele plangebied geldt bij alle bodemingrepen een uitzondering van archeologisch veldwerk. Voor het gehele plangebied is de wettelijke meldingsplicht van toepassing. Dit houdt in dat ook in geval geen archeologisch vervolgonderzoek is vereist en toch bodemvondsten ouder dan 50 jaar worden aangetroffen dit aan Bureau Monumenten en Archeologie gemeld moet worden, zodat in gezamenlijk overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen kunnen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Mocht u nog vragen hebben, dan kunt u contact opnemen met drs. L. de Leeuw 020-2514983.

Met vriendelijke groet,

dr. J. Gawronski

Hoofd afdeling Archeologie

Archeologisch bureauonderzoek

**Plangebied Rangeerterrein Watergraafsmeer
Stadsdeel Oost**

BO 10-108 Amsterdam 2010

Inhoud

Samenvatting	4
Inleiding	5
1 Administratieve gegevens plangebied	6
1.1 Administratieve gegevens	6
2 Wet- en regelgeving	7
2.1 Algemeen	7
2.2 Rijk	7
2.3 Provincie Noord-Holland	7
2.4 Gemeente Amsterdam	8
2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie	8
3 Historisch-topografische en archeologische inventarisatie	9
3.1 Geomorfologie en bodem	9
3.2 Historie algemeen	9
3.3 Historisch-topografische inventarisatie van het plangebied	10
3.3.1 Buitenplaatsen, uitspanningen	11
3.3.2 Verstedelijking	14
3.4 Archeologische inventarisatie van het plangebied	15
3.4.1 Bodemopbouw	17
3.5 Conclusie: verwachtingsmodel	17
4 Archeologische verwachtingskaart	18
5 Archeologische beleidskaart	20
Conclusie	22
Bronnen	23
Appendix I: Beleidsvarianten	24
Appendix II: Vindplaatsen BMA	26

Samenvatting

Bureau Monumenten & Archeologie (BMA) heeft in opdracht van stadsdeel Oost een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd voor het plangebied Rangeerterrein Watergraafsmeer. Dit is bedoeld om het cultuurhistorische verleden van het plangebied in kaart te brengen en daarmee een beeld te krijgen van de archeologische sporen die in de bodem aanwezig kunnen zijn. Conform de Monumentenwet zijn gemeenten verplicht beleid te ontwikkelen ten aanzien van het behoud cq documentatie van die overblijfselen bij bouwontwikkeling.

Het bureauonderzoek gaat uit van een beknopt overzicht van de historisch topografische ontwikkeling van de Watergraafsmeer Polder waar het plangebied deel van uit maakt. Het historisch overzicht wordt aangevuld met archeologische informatie afkomstig van vindplaatsen in de directe omgeving van het plangebied.

De historische en archeologische informatie over de ruimtelijk topografische ontwikkelingen is omgezet naar een beeld van archeologische verwachtingen. De archeologische verwachtingskaart (p. 18) telt drie zones zonder verwachting. Aan de hand hiervan is een archeologische beleidskaart opgesteld, waarin de beleidsregels en maatregelen voor de vereiste archeologische monumentenzorg zijn vastgelegd. De beleidskaart (p. 20) onderscheid één beleidszone waar bij alle bodemingrepen een uitzondering van archeologisch veldwerk geldt.

Voor het gehele plangebied is de wettelijke meldingsplicht van toepassing. Dit houdt in dat ook in geval geen archeologisch vervolgonderzoek is vereist en toch bodemvondsten ouder dan 50 jaar worden aangetroffen dit aan Bureau Monumenten en Archeologie gemeld moet worden zodat in gezamenlijk overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen kunnen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Inleiding

Het archeologisch bureauonderzoek van Bureau Monumenten en Archeologie (BMA) betreft een inventarisatie van archeologische c.q. cultuurhistorische waarden binnen het plangebied Rangeerterrein Watergraafsmeer, stadsdeel Oost. Uitgaande van deze waardestellende inventarisatie wordt het beleid vastgesteld voor het behoud en/of documentatie van eventuele archeologische overblijfselen in verband met toekomstige plannen.

Het archeologisch bureauonderzoek vindt plaats in het kader van het opstellen van het bestemmingsplan Rangeerterrein Watergraafsmeer. De voorliggende waardestelling is gebaseerd op een historisch topografische inventarisatie van kaartmateriaal, publicaties en archiefbronnen, in samenhang met archeologische informatie over vergelijkbare locaties in de directe omgeving.

In het bureauonderzoek komen het nationale, provinciale en gemeentelijke archeologiebeleid (hoofdstuk 2), de historische en archeologische achtergronden (hoofdstuk 3) en de archeologische verwachting van de plangebieden (hoofdstuk 4) aan de orde, gekoppeld aan een beleidskaart (hoofdstuk 5) waarmee wordt gespecificeerd of en in welke mate archeologische maatregelen binnen (toekomstige) planontwikkeling vereist zijn.

1 Administratieve gegevens plangebied

Het plangebied Rangeerterrein Watergraafsmeer wordt in het noorden begrensd door de Carolina Macgillavrylaan en het Science Park Watergraafsmeer, in het westen door het kruispunt van de Molukkenstraat en de Copernicusstraat, in het oosten door het knooppunt Watergraafsmeer en in het zuiden door de Archimedeslaan en Volkstuinenpark Chris Berger.

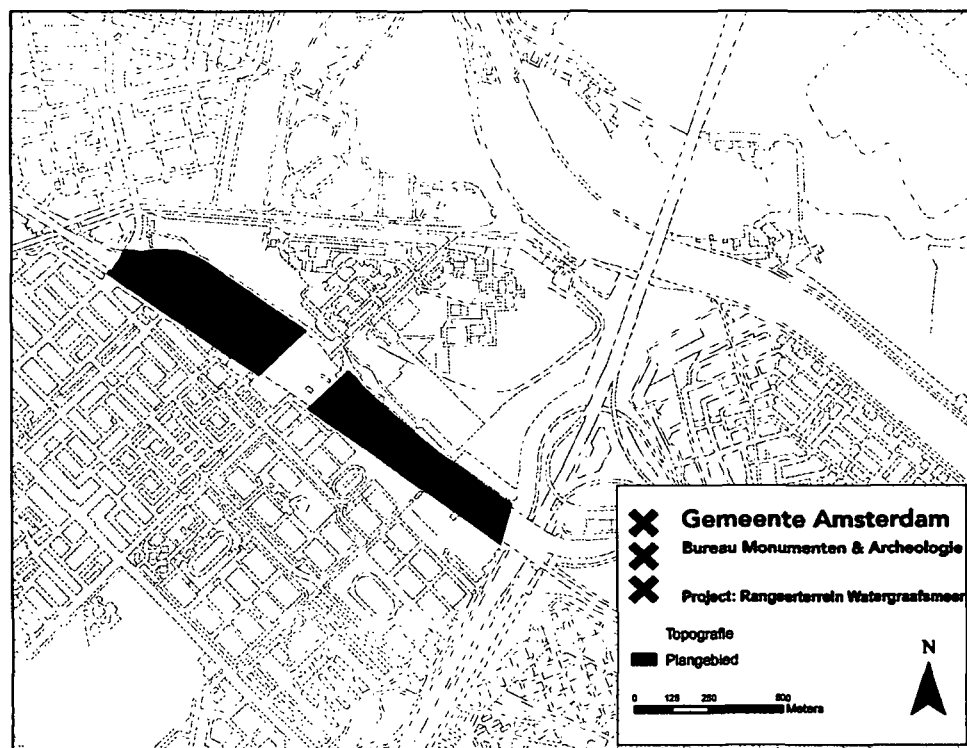
1.1 Administratieve gegevens

Opdrachtgever	Stadsdeel Oost
Contactpersoon	De heer R. van de Camp
Adres	Postbus 94801
Postcode / plaats	1090 GV Amsterdam

Plangebied

Provincie	Noord-Holland	Gemeente	Amsterdam
Plaats	Amsterdam	Kaartblad	25G
ARCHIS meldingsnr:	43623	ARCHIS afmeldingsnr:	33002
X-coördinaat N	124.557	Y-coördinaat N	485.563
X-coördinaat O	125.860	Y-coördinaat O	484.703
X-coördinaat Z	125.818	Y-coördinaat Z	484.568
X-coördinaat W	124.497	Y-coördinaat W	485.481

Locatie

1 Plangebied Rangeerterrein Watergraafsmeer (rood).

2 Wet- en regelgeving

2.1 Algemeen

Het archeologische erfgoed bestaat uit voorwerpen en structuren die in de bodem bewaard zijn. Deze materiële overblijfselen vormen een onderdeel van onze leefomgeving. Het beleid voor het archeologisch erfgoed heeft dan ook veel raakvlak met dat van de ruimtelijke ordening. Voor optimale integratie van de archeologie in de ruimtelijke ordening heeft het rijk o.a. de Monumentenwet 1988 en de Wet ruimtelijke ordening aangepast.

2.2 Rijk

Om het bewustzijn van het Europese erfgoed te vergroten hebben de Europese ministers van Cultuur in 1992 het Verdrag van Valletta opgesteld (ook bekend als het Verdrag van Malta). Een van de voorwaarden om dit te bereiken is dat het Europese archeologische erfgoed voor toekomstige generaties beschikbaar blijft.

In Nederland wordt aan dit uitgangspunt invulling gegeven door behoud van archeologisch erfgoed in de bodem (*in situ*) tijdens de planontwikkeling mee te wegen. Als behoud in de bodem (bijvoorbeeld door middel van technische maatregelen of planaanpassing) geen optie is, dan worden archeologische resten opgegraven (behoud *ex situ*). De initiatiefnemer van een ruimtelijk plan, dat bodemverstoring tot gevolg heeft, is verantwoordelijk voor de planologische en de financiële inpassing van het archeologisch onderzoek.

In de Monumentenwet is een bepaling opgenomen dat in elk bestemmingsplan rekening moet worden gehouden met de in de grond aanwezige, dan wel te verwachten archeologische waarden.¹ Ook bevat de Monumentenwet een verplichting om toevalsvondsten te melden (de zgn. meldingsplicht).²

2.3 Provincie Noord-Holland

Als toetsingskader voor bestemmingsplannen en projectbesluiten gebruikt de provincie Noord-Holland de structuurvisie, de leidraad landschap en Cultuurhistorie en de Cultuur Historische Waardenkaart (CHW).³ Op grond van de Wro dienen gemeenten bij de vaststelling van bestemmingsplannen, projectbesluiten en beheersverordeningen de Provinciale Ruimtelijke Verordening Structuurvisie in acht te nemen. Op de CHW zijn o.a. archeologisch verwachtingsvolle gebieden opgenomen. De waardestellingen van de CHW zijn bedoeld als algemene indicaties die per specifiek plangebied nadere invulling en precisering nodig hebben. Naast de CHW beheert de provincie de Archeologische Monumentenkaart (AMK) van het rijk. Op de AMK staan de beschermde archeologische monumenten, de terreinen van zeer hoge en hoge archeologische waarde en de gebieden met een archeologische betekenis.

¹ Artikel 38a lid 1 van de gewijzigde Monumentenwet schrijft hierover dat *De gemeenteraad bij vaststelling van een bestemmingsplan als bedoeld in artikel 3.1 van de nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening en bij de bestemming van de in het plan begrepen grond, rekening houdt met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten monumenten.* Met 'monument' wordt hier een (onbeschermde) archeologisch monument bedoeld, ofwel *alle terreinen welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde* (art. 1 Monumentenwet).

² Artikel 53 van de gewijzigde monumentenwet 1988.

³ Provincie Noord-Holland, 2010

2.4 Gemeente Amsterdam

De gemeente Amsterdam vindt het belangrijk dat archeologie vroegtijdig in ruimtelijke ordeningsprocessen wordt geïntegreerd.⁴ Hiermee worden twee doelen gediend. Ten eerste een efficiënte voortgang en kostenbeheersing van bouwprocessen. En ten tweede een kwalitatief goed en stadsbreed uniform beheer van het archeologische erfgoed.

Op basis van de resultaten uit het archeologisch bureauonderzoek wordt bepaald of in het bestemmingsplan regels met betrekking tot archeologie moeten worden opgenomen. De Monumentenwet biedt een tweetal mogelijkheden (artikelen 39-40) die BMA heeft uitgewerkt in de modelregels archeologie.

De bescherming van (verwachte) archeologische waarden in een bestemmingsplan wordt geregeld met een omgevingsgunning als bedoeld in artikel 2.1 lid 1 van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht. Aan een omgevingsvergunning zijn bouwregels verbonden: die bepalen dat in het belang van de archeologische monumentenzorg de aanvrager van een omgevingsvergunning een archeologisch rapport met selectiebesluit dient te overleggen. Daarnaast kan in het bestemmingsplan worden opgenomen dat een omgevingsvergunning moet worden aangevraagd voor het uitvoeren van aanlegwerkzaamheden.

Aan een omgevingsvergunning kunnen voorschriften worden verbonden. Dit houdt in dat aan de vergunning de verplichting wordt gekoppeld om technische maatregelen tot behoud te treffen, om de archeologische resten op te graven of om de werkzaamheden te laten begeleiden door een archeoloog.

De bouwregels en de omgevingsvergunning voor aanlegwerkzaamheden bevatten daarnaast uitzonderingen, die duidelijk maken in welke gevallen archeologisch onderzoek niet nodig is. In Amsterdam gelden elf beleidsvarianten, zoals de uitzondering van archeologisch onderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of ondieper dan de 19de of 20ste eeuwse ophogingen (Appendix I: beleidsvarianten). In de praktijk komen per plangebied meestal twee tot zes varianten voor.

2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie

Voor de uitvoering van archeologisch onderzoek is door het ministerie van OCW de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) opgesteld. De KNA gaat uit van een gefaseerde aanpak. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen een Bureauonderzoek, een Inventariserend Veldonderzoek, een Archeologische Opgraving (AO) en een Archeologische Begeleiding (Appendix I: stroomschema).

Het inventariserend veldonderzoek is bedoeld om de resultaten van het bureauonderzoek te toetsen. Het geeft inzicht in de aanwezigheid en toestand van de archeologische overblijfselen in de bodem. Een opgraving wordt uitgevoerd wanneer er sprake is van een vindplaats met waardevolle archeologische resten. Een archeologische begeleiding houdt in dat de bouwingreep onder begeleiding van een archeoloog wordt uitgevoerd. Elke onderzoeksfase wordt afgesloten met een selectiebesluit. Hierin wordt vastgesteld welke delen van een plangebied in aanmerking komen voor verder archeologisch onderzoek of voor bescherming en welke delen van het plangebied worden vrijgegeven.

Voor archeologisch veldonderzoek is een Programma van Eisen (PvE) vereist. Hierin zijn de kwalitatieve randvoorwaarden en onderzoeksvragen voor het werk vastgelegd. Het vormt de basis voor verdere planning en kostenraming. Het laten opstellen ervan behoort tot de verantwoordelijkheid van de initiatiefnemer van het bouwplan.

⁴ BMA, 2010

3 Historisch-topografische en archeologische inventarisatie

3.1 Geomorfologie en bodem

Het huidige natuurlijke landschap in en om Amsterdam wordt in grote mate bepaald door de landschapsvorming in het Holoceen. Dat is de geologische periode na de laatste IJstijd (vanaf ca. 10.000 v. Chr.). Er heerste een gematigd klimaat waarin in enkele duizenden jaren grote pakketten veen groeiden in de kuststreek: het zogenaamde Hollandveen. Deze veenlaag bevindt zich in de huidige ondergrond tussen gemiddeld 5 m en 2 m + NAP en loopt plaatselijk door tot 0 m NAP.

Het natuurlijke landschap werd door middel van grootschalige veenontginningen vanaf de 11de eeuw omgevormd tot een veenweidegebied. Bij de ontginning van het landschap speelde de waterhuishouding een cruciale rol. Tegelijkertijd met de veenontginningen begon ook de aanleg van dijken en later in de 17de en 18de eeuw volgden de droogmakerijen waarbij grote watergebieden in Noord-Holland werden ingepolderd.

3.2 Historie algemeen

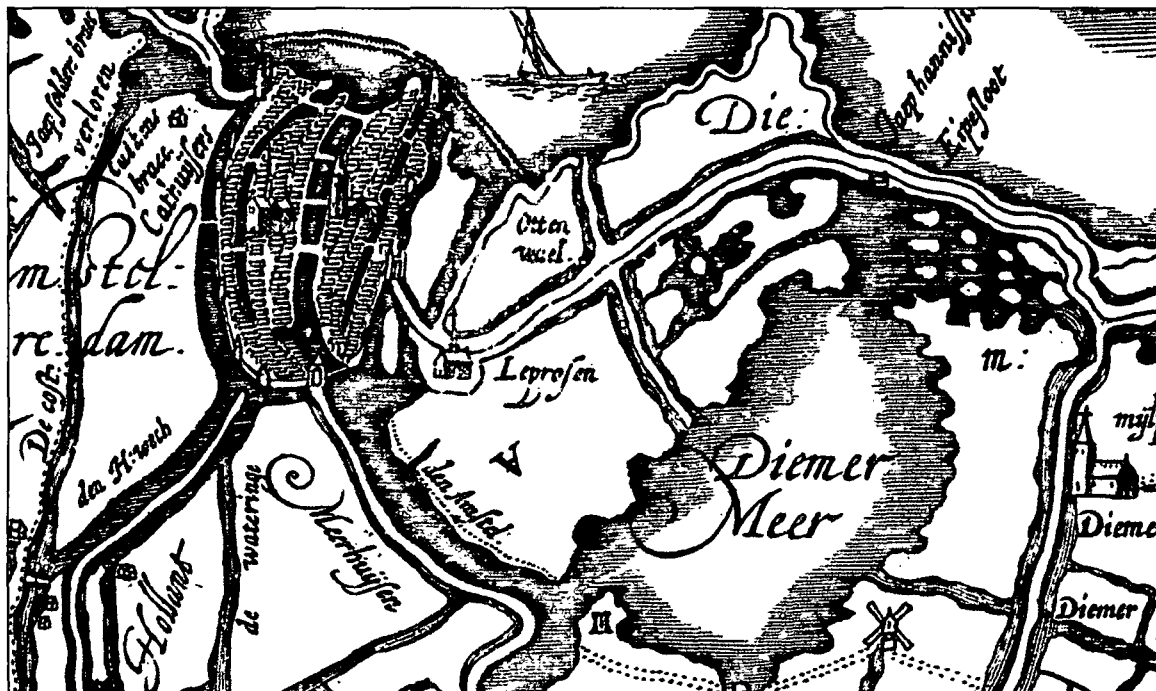
De vroegste bewoning van Amsterdam dateert, voor zover nu archeologisch bekend, uit de 12de eeuw. Rond de stad, op vooral de hoger gelegen strandwallen, zijn oudere vindplaatsen aanwezig met bewoningssporen die teruggaan tot in de Bronstijd (ca. 2.000 - 800 v. Chr.).

De eerste bebouwing ontwikkelde zich in de 12de en 13de eeuw aan de Nieuwendijk / Kalverstraat en de Warmoesstraat/Nes. Met de aanleg van de (Nieuwezijds en Oudezijds) burgwallen in de 14de eeuw startte het proces van stadsvorming. De stad had eerst een aarden omwalling als verdedigingswerk die in het laatste kwart van de 15de eeuw werd vervangen door een stenen stadsmuur. De laatmiddeleeuwse stad was omsloten door de huidige Singel aan de westkant en de Geldersekaide en Kloveniersburgwal aan de oostkant. In de periode 1585-1663 groeide de stad explosief door vier stadsuitbreidingen. Ten tijde van de Eerste Uitleg (1585-1586) verplaatste de stadsrand zich naar de huidige Herengracht en de Oudeschans. Bij de Tweede Uitleg (1592-1596) verschenen er vier nieuwe woon- en werkeilanden (Marken, Uilenburg, Rapenburg en Vlooienburg) aan de oostkant van de stad. In 1613 ontstond met de Derde Uitleg aan de westzijde van de stad de woon- en werkbuurt de Jordaan en het eerste deel van de grachtengordel tot aan de Leidsegracht. De vroeg 17de-eeuwse stad werd beschermd door een gebastioneerde aarden wal ontworpen naar de nieuwste fortificatieplannen uit Italië, voorzien van elf bolwerken. Met de Vierde Uitleg van 1663 werd in de Gouden Eeuw het halfcirkelvormige stadsplan van Amsterdam voltooid. Het oostelijk deel van de grachtengordel werd aangelegd over de Amstel en aan het IJ werden de drie oostelijke haveneilanden Kattenburg, Wittenburg, Oostenburg gerealiseerd. De nieuwe bakstenen stadswal (met in totaal 26 bolwerken) volgde met zijn gracht het tracé van de huidige Singelgracht.

De eerste woonwijken buiten de Singelgracht verrezen naar aanleiding van het uitbreidingsplan Kalff in 1877, gevolgd door een tweede ring na annexatie van grote delen van de gemeenten Nieuwer-Amstel en Sloten in 1896. De 20ste-eeuwse groei van de stad valt uiteen in vier fasen; bebouwing van de Baarsjes, Zuid en West in de jaren twintig en dertig, het door nieuwbouw aaneengroeien van voormalige dijkdorpen in Amsterdam Noord, de wederopbouwijken aan de westzijde van de stad (de Westelijke Tuinsteden) en de bebouwing van de voormalige Bijlmermeer in de jaren zestig en zeventig. Met IJburg borduurt de stad begin 21ste eeuw weer voort op het concept van vier eeuwen tevoren, het creëren van stedelijk areaal in en aan het IJ.

3.3 Historisch-topografische inventarisatie van het plangebied

Voor de historisch topografische analyse zijn verschillende cartografische bronnen gebruikt: de kaarten van Joost Jansz. Beeldsnijder (1575), Gerrit Drogenham (1725), Pieter van den Berghe (1719) en de Chromotopografische kaart (1900).

2 Het Diemermeer op de kaart van J.J. Beeldsnijder uit 1575

Het plangebied Rangeerterrein Watergraafsmeer bevindt zich in de Diemermeer- of Watergraafsmeer Polder, tot het begin van de 17de eeuw het Diemer- of Watergraafsmeer. Het meer is vermoedelijk rond 1200 ontstaan door een doorbraak van de Diemerzeedijk. Oorspronkelijk was er sprake van twee meren, die van elkaar gescheiden waren door een weg. In het midden van de 14de eeuw was deze weg verdwenen en was het meer ontstaan zoals weergegeven op de kaart van J.J Beeldsnijder uit 1575 (afb. 2). Het meer stond via de Diem in verbinding met de Zuiderzee en mondde aan de westkant uit in de Amstel. De naam Watergraafsmeer wordt het eerst genoemd in een pachtovereenkomst uit 1342: graft (= gracht) verwijst naar de open verbinding tussen Zuiderzee en Amstel.⁵

Omdat het meer zich telkens uitbreidde en een bedreiging voor de omgeving werd, kreeg Amsterdam in 1624 toestemming van de Staten van Holland en West-Friesland om het meer te omdijken en droog te malen. Dit kreeg in de jaren 1627-29 zijn beslag.⁶ Vanaf de 16de eeuw was men hier begonnen met het systematisch inpolderen van meren. Behalve dat hiermee wateroverlast werd bestreden, verschaftte het werk en was het doorgaans een goede investering voor de initiatiefnemers.⁷ Na de eerste drooglegging liep de diep gelegen (5,50 m + NAP) Diemermeerpolder nog enige malen onder water, voor het laatst in 1672 toen Amsterdam, om de dreiging van de Franse troepen te weren, de polder liet onderlopen. Na het rampjaar 1672 echter bleef de polder – nu aangeduid als de Watergraafsmeer - definitief droog. De drooglegging werd uitgevoerd met behulp van zes achtkantige schepkradmolens, die het water loosden naar het Nieuwe Diep. In de jaren 70 van de 19de eeuw werden de windmolens vervangen door stoomgemalen.⁸

⁵ Hendriksen 1998, 13

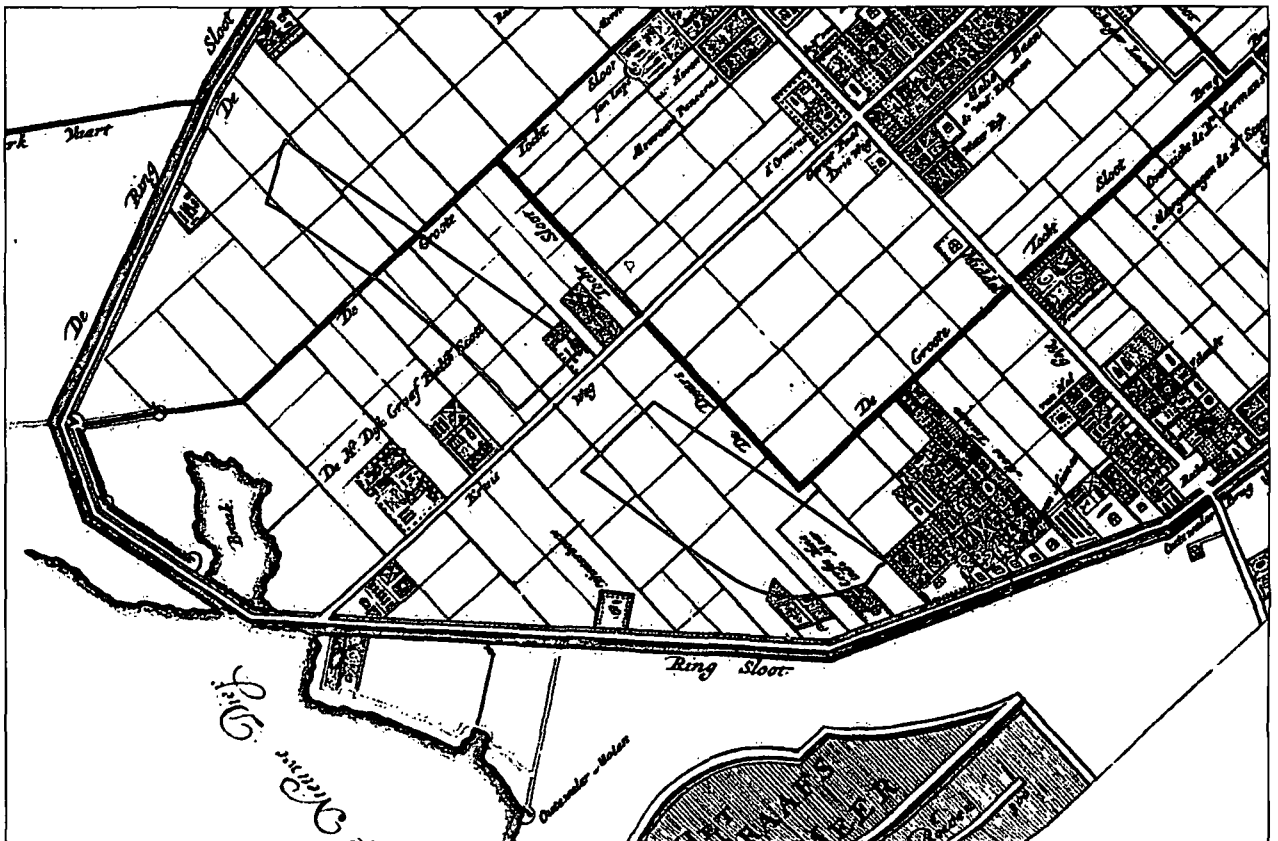
⁶ Carasso-Kok 2004. 95

⁷ Thirkow 1987. 60

⁸ Hoek Ostende 1978, 376-378

In de polder werden twee haaks op elkaar staande hoofdwegen aangelegd, de Middel Wech en de Kruis Wech. Daarnaast werd een rechthoek van tochtsloten gegraven die naar twee zijden afwaterden op de ringvaart. Door kleinere slootjes werd de polder in 60 kavels van elk ca 9 hectare gedeeld. In grote lijnen is de 17de-eeuwse infrastructuur in de 20ste-eeuwse inrichting van de Watergraafsmeer bewaard gebleven.

In de 17de en 18de eeuw ontwikkelde de Watergraafsmeer zich tot een gebied waar buitenhuizen, pleziertuinen en moestuinen gevestigd waren. Vanwege de economische bloei en de internationale welvaart nam de vraag naar agrarische producten toe. Hierdoor werd de directe omgeving van Amsterdam van steeds groter belang voor de groentevoorziening. De groenten konden direct naar Amsterdam verscheept worden. Schuiten vertrokken vanaf de Schulpbrug en voerden tot aan de Amstelbrug in Amsterdam.⁹

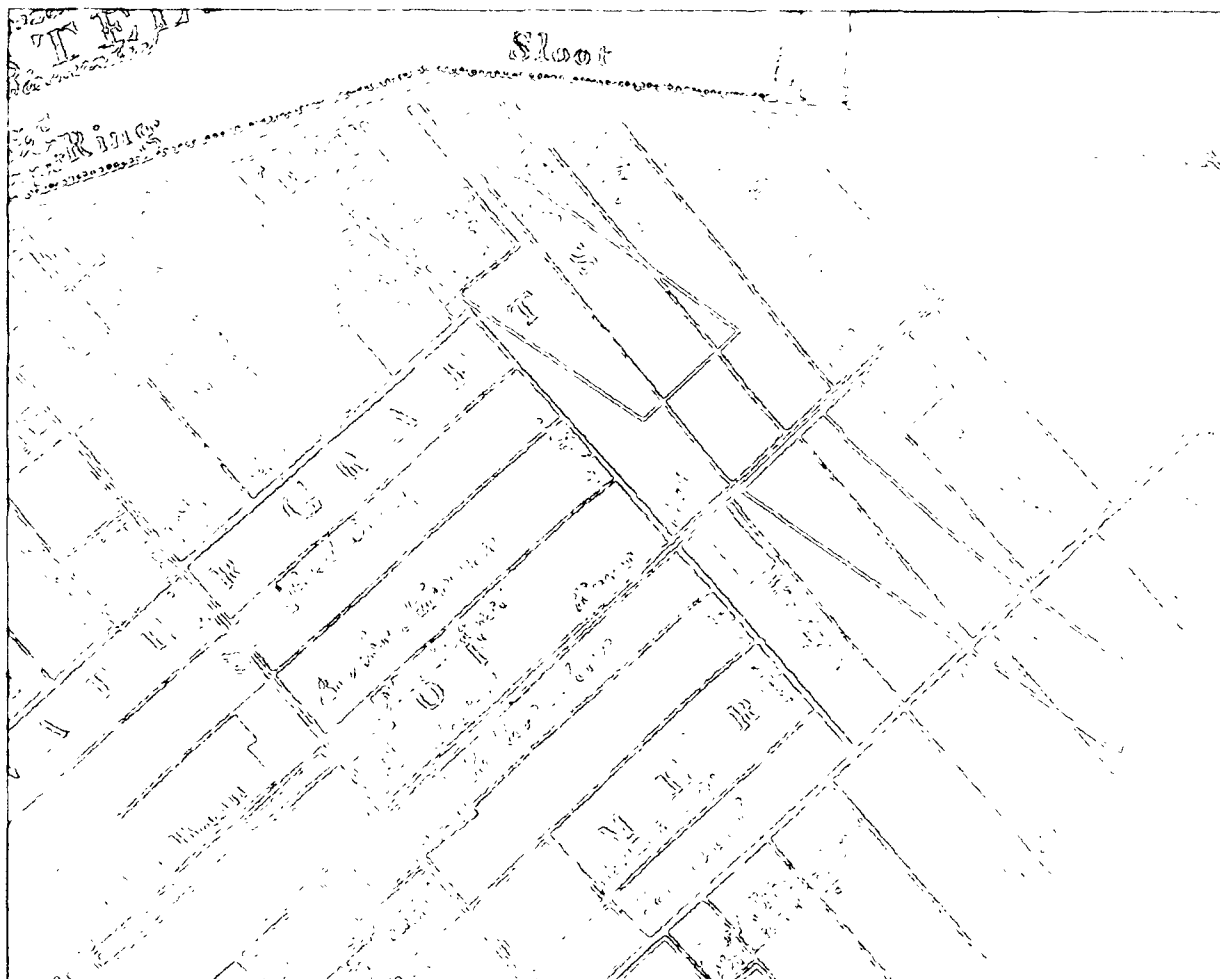
3 Het plangebied (rood omlijnd) op de kaart van Gerrit Drogenham uit 1725. Het noorden ligt beneden.

3.3.1 Buitens en hofsteden in het plangebied

De polder was niet alleen in gebruik als voorraadschuur van de stad, het buitengebied was tevens een gewild stedelijk recreatiegebied. Amsterdamse patriciërs lieten in de landelijke omgeving weelderige buitenplaatsen en pleziertuinen bouwen. Aanvankelijk hadden deze buitenplaatsen een overwegend agrarische functie, maar in de loop van de 17de eeuw werden veel boerenhoeves getransformeerd tot luxueuze buitenplaatsen. In de zomer werden de buitens door de Amsterdamse eigenaren bewoond.

Op de kaarten van Gerrit Drogenham uit 1725 (afb. 3) en Pieter Mol uit ca. 1770 (afb. 4) staan binnen het plangebied vier buitenplaatsen of hofsteden aangegeven; voorzover zij worden benoemd hebben zij op de kaart van Drogenham uit 1725 andere namen dan op de kaart van Mol uit 1770.

⁹ Hendriksen 1998, 19.

4 Het plangebied (rood omlijnd) op de kaart van Pieter Mol uit 1770.

Eerste Huys in de Meer / 't Huis Koralenburg

De buitenplaats (aan de ringdijk in de driehoek tussen de spoorbaan, Ooster Ringdijk en Molukkenstraat) werd door Thomas Franciscus Cloots 'Het Eerste huis in de Meer' genoemd omdat de tuin één van de mooiste was in de Watergraafsmeer. In 1753 werd het terrein verkocht aan Wijnand Wiltens, die de naam veranderde in Koralenburg. De buitenplaats was in 1796 waarschijnlijk al gesloopt, zodat Jean Gillot toen alleen nog 'de plattegrond' kon kopen.¹⁰

De Twee Suijtermolens / Hoflust

Westelijk naast het Eerste Huys in de Meer lag het buiten De Twee Suijtermolens (afb. 5). Omstreeks 1725 was Jonas Strösling de eigenaar van het buiten dat bekend stond om zijn prachtige lanen. Het is nog enkele malen van eigenaar veranderd. Toen het tegen 1809 werd gesloopt heette het buiten Hoflust.¹¹

Ooster Zigt

In 1706 was François Straalman, lakenhandelaar, lakenfabrikant en 'reeder ter walvisvangst', eigenaar van de buitenplaats Ooster Zigt (afb. 6), die westelijk naast De Twee Suyker Molens lag. Van 1716 tot 1724 handelde hij met zijn broer Jan Straalman onder de firmanaam François & Jan Straalman. In 1725 kocht François een andere buitenplaats, namelijk Kweekhoven aan de Vecht bij Breukelen. Na de dood van François Straalman in 1754 werd de buitenplaats door zijn erfgenamen verkocht. In 1798 was de buitenplaats al gesloopt.¹²

¹⁰ Bertram 2005, 153, Kruizinga 1948, 154; Kruizinga 1979, 79

¹¹ Bertram 2005, 323, Kruizinga 1948, 155; Kruizinga 1979, 79

¹² Bertram 2005, 219, Kruizinga 1948, 155

5 Het buiten De Twee Zuiker Molens (prent Daniël Stopendael 1725, Stadsarchief)

6 Het buiten Ooster Zigt (prent Daniël Stopendael 1725, Stadsarchief)

Meerwerf

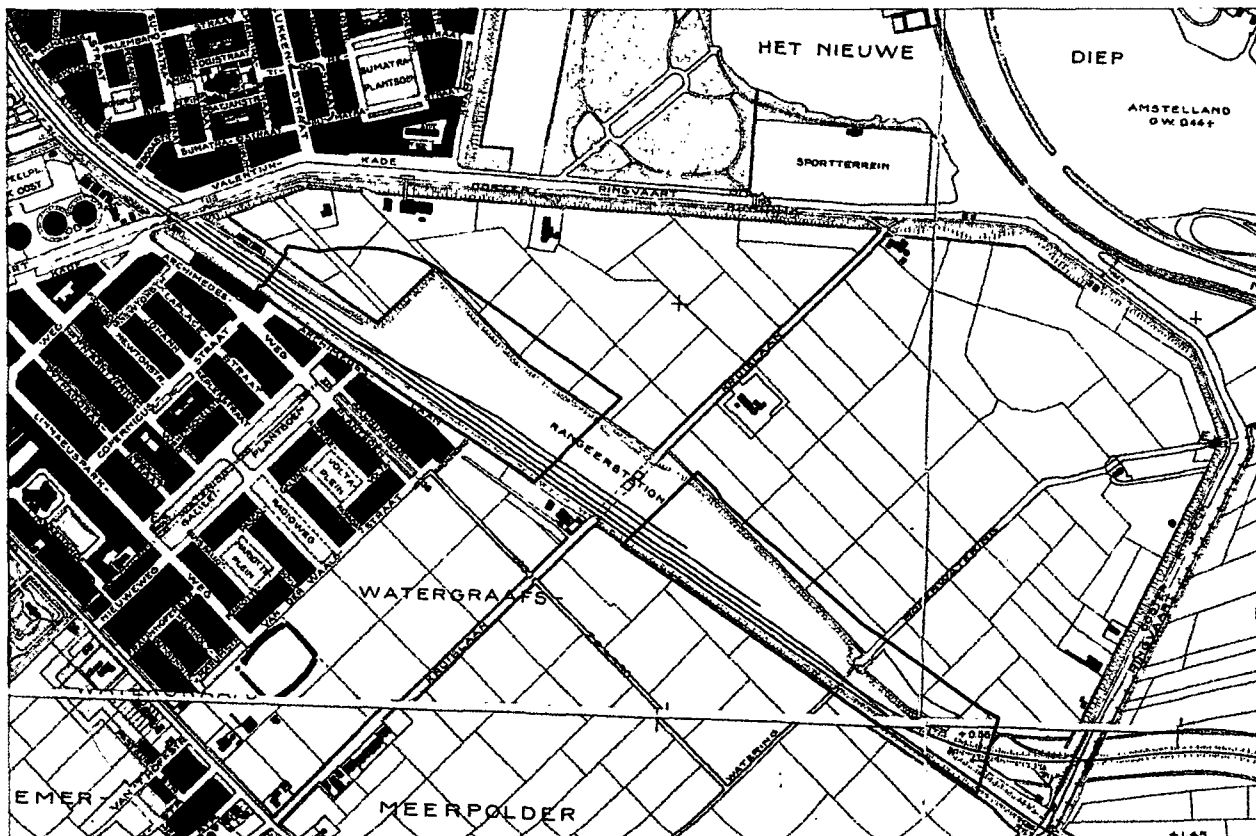
De hofstede Meerwerf op kavel 35 aan de Oosterringdijk komt al voor op de kaart van Drogenham uit 1725 (afb. 4) en, met naam, op de kaart van Mol uit 1770 (afb. 4). Meerwerf is waarschijnlijk rond 1700 gebouwd door Jean Gasquet en is in 1806 voor de sloop verkocht door Jan Gerrit Waterhof.¹³

¹³ Bertram 2005, 195, Kruizinga 1948, 154, 309

3.3.2 Verstedelijking

Gedurende de 19de eeuw trad het verval van de buitenplaatsen in. De gebouwen werden veelal afgebroken en de grond werd verkocht als landbouwgrond. Hier en daar bood een pleziertuin of herberg nog vertier aan de stedelingen.

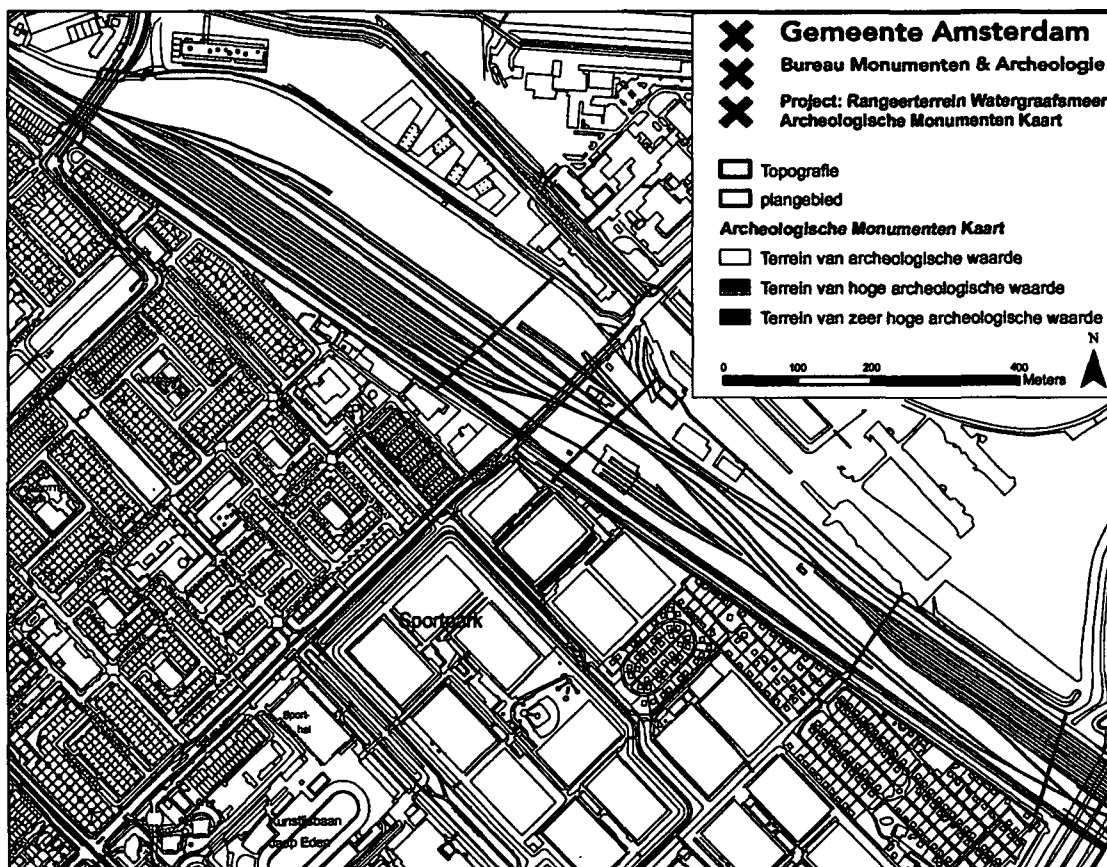
Sinds 1874 wordt de Watergraafsmeer doorsneden door de Oosterspoorweg, oorspronkelijk de spoorlijn Amsterdam – Zutphen. Hieraan ligt sinds 1939 een groot rangeerterrein, nu in gebruik als opstelterrein voor treinstellen, en een werkplaats van NedTrain.

7. Het plangebied, grotendeels, op de kaart van Publieke Werken uit 1929

3.4 Archeologische inventarisatie van het plangebied

Binnen het plangebied zijn geen wettelijk beschermde archeologische monumenten aangewezen. Bovendien is het plangebied volgens de Archeologische Monumenten Kaart en de provinciale Cultuur Historische Waardenkaart vrij van zones met een archeologische waardering (afb. 8). Het verwachtingsbeeld van de AMK en CHW is algemeen van aard en dient in het kader van de bouwplanvorming nader te worden uitgewerkt. Een inhoudelijke en ruimtelijke specificatie van de archeologische verwachtingen volgt uit de historisch topografische analyse in de vorige paragrafen.

8 Het plangebied Rangeerterein Watergraafsmeer (rood omlijnd) op de Archeologische Monumenten Kaart (AMK). Het plangebied valt buiten gebieden met een archeologische waardering (geel, oranje en rood). De Cultuurhistorische waardenkaart van de Provincie Noord-Holland (CHW) komt overeen met het kaartbeeld van de AMK.

In het plangebied is tot op heden geen archeologisch veldonderzoek uitgevoerd. Wel zijn in de omgeving van het plangebied enkele waarnemingen gedaan en is één archeologisch onderzoek uitgevoerd (afb. 10 en Appendix II: topocodes met adressen). De vondsten en structuren die op deze vindplaatsen werden gedocumenteerd vormen een graadmeter voor het archeologisch potentieel van het plangebied. De desbetreffende vindplaatsen worden hieronder kort beschreven.

Kruislaan (WAT 2)

Aan de Kruislaan lag sinds 1650 de hoeve Reigersburg. In opdracht van burgermeester van Amsterdam Vicq, is in 1670 deze hoeve omgebouwd tot deftige buitenplaats. Deze buitenplaats doorstond, samen met het rechthuis, de overstroming van de polder in 1672. Bij het omspitten van een weiland op het terrein is een afvalput aangetroffen met 17de en 18de-eeuws materiaal.¹⁴

¹⁴ Sander 1970, 61; Kruizinga 1979, 137

Kruislaan (WAT 3)

Tijdens het bouwrijp maken van het terrein tussen het Robert Kochplantsoen en de Maxwellstraat (voorheen resp. de Meerlaan en Dwarstogt) heeft een particulier enkele waarnemingen gedaan. Er werd melding gemaakt van basementen van een (mogelijk) toegangspoort die tot de voormalige buitenplaatsen behoorde. Daarnaast zijn ook palenrijen, resten van pompen en putten waargenomen. De vondsten bestonden uit onder meer kolfballen, vele soorten aardewerk, wijnflessen, oesterschelpen en pijpen.¹⁵

Kruislaan (WAT 4)

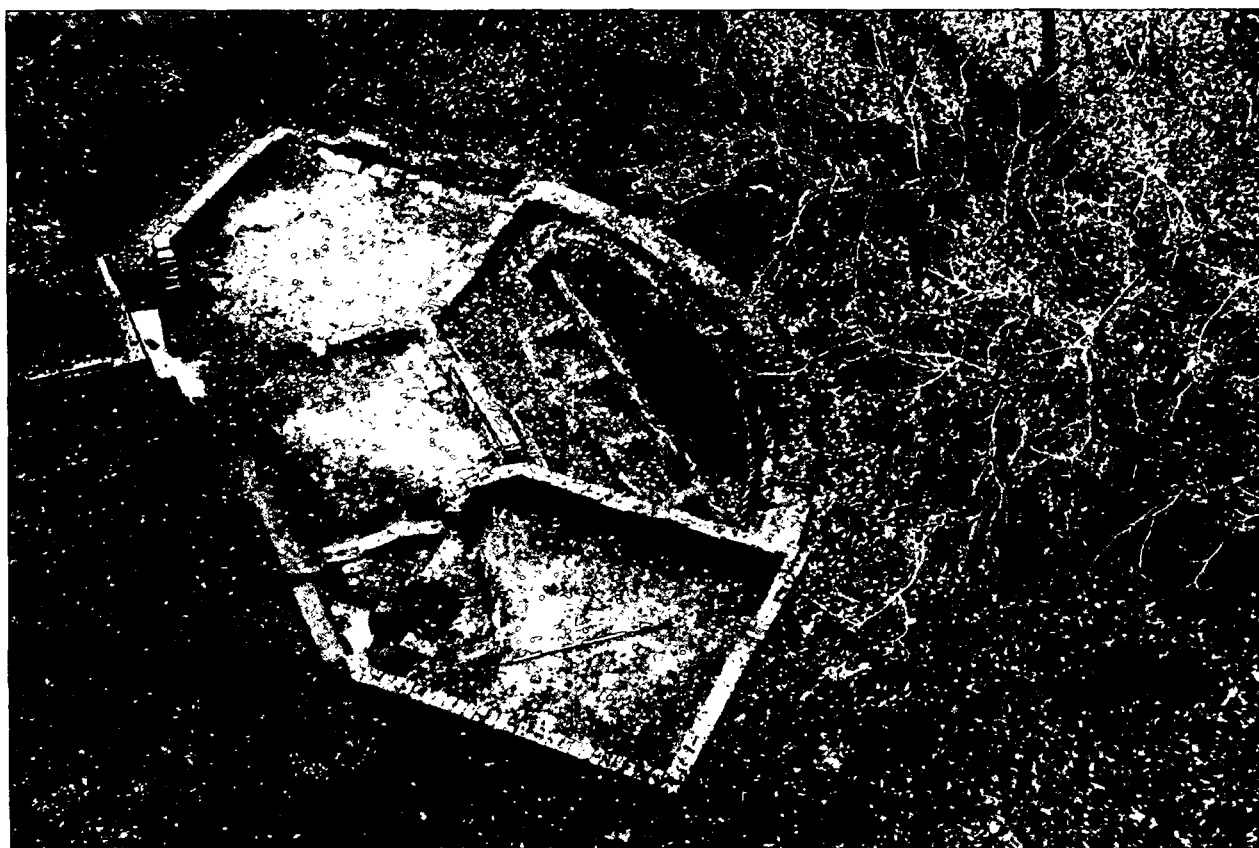
Op de hoek van de Kruislaan-Weesperzijde lag vroeger de buitenplaats van Willem van Schie, Het Claaverblad geheten. Door een particulier zijn hier 18de-eeuwse tegels, plavuizen, een siersteen uit een schouw, aardewerk en een gave, platte, groene reisfles gevonden.¹⁶

Middenweg (FKD)

Ten oosten van het buiten Frankendael zijn restanten van wat mogelijk een bijgebouw of tuinhuis is geweest aangetroffen.

Middenweg (FKD1)

Gedurende een archeologisch onderzoek door BMA in 2003 is enkele tientallen meters achter het buiten Frankendael een lichte stenen fundering aangetroffen. Het betrof een 18de-eeuwse geometrisch vormgegeven glazen plantenkas of oranjerie. Het bouwwerk is tussen ca 1800 en 1825 gesloopt.¹⁷

9 Het volledige grondplan met vloeren van de 18de eeuwse oranjerie

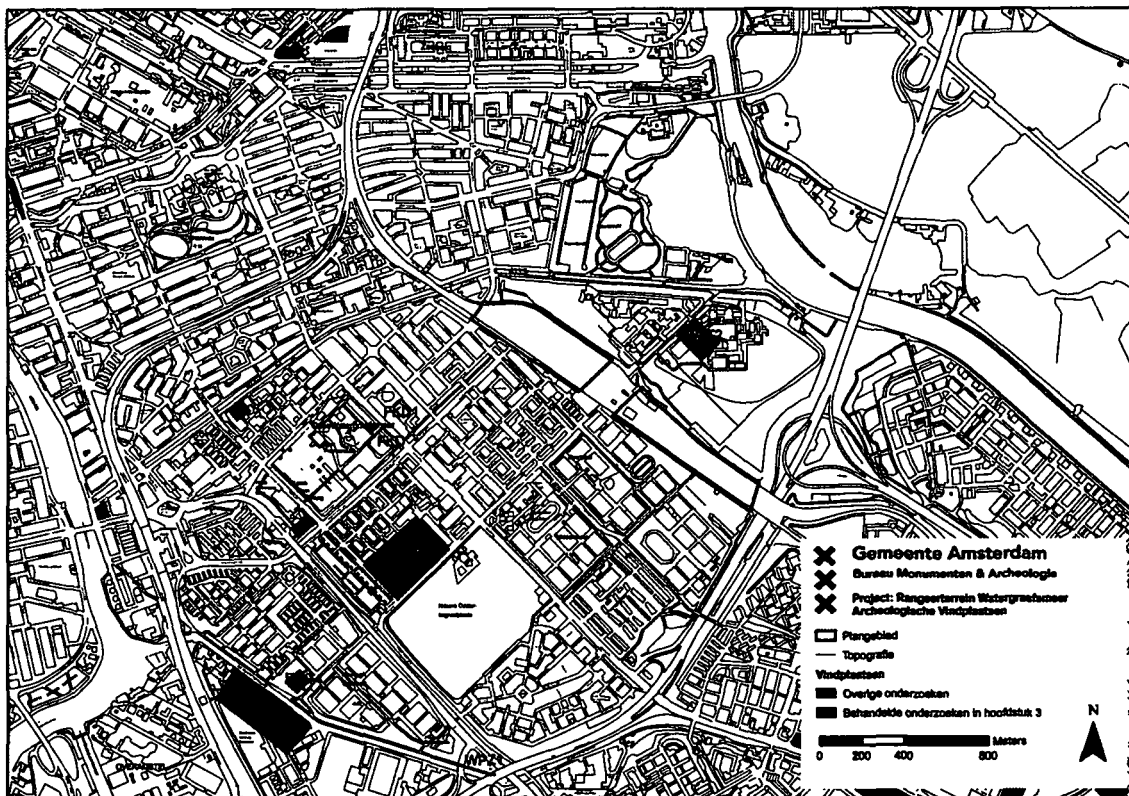
¹⁵ Kruizinga 1979, 134-135

¹⁶ Kruizinga 1979, 135

¹⁷ Gawronski en Veerkamp 2008

Weesperzijde (WPZ1)

Bij graafwerkzaamheden aan de Weesperzijde in 1933 is een grote hoeveelheid vondsten, afkomstig uit de Ringdijk, door een particulier verzameld. Het ging om aardewerk, pijpfragmenten, fragmenten van pijpenaarden beeldjes, glasfragmenten, kinderspeelgoed en voorwerpen van been en ivoor, zoals mesheften en knoppen van wandelstokken. De vondsten dateerden uit de 17de en 18de eeuw.¹⁸

10 Overzicht van de archeologische vindplaatsen in het plangebied

3.4.1 Bodemopbouw

Wat de bodemopbouw van het plangebied betreft, bestaat de bovenste laag uit recent aangebrachte grond van het bestaande spoorwegtalud. Het oorspronkelijke polderpeil bevond zich in de Watergraafsmeer Polder op ca. 5,50 m + NAP.¹⁹ Op basis van de huidige maaiveldhoogte (ca. 2,25 m + NAP) kan er vanuit gegaan worden dat eventuele archeologische sporen of vondsten op een diepte van ca. 7,75 m onder het huidige maaiveld liggen. Ten aanzien van de archeologische kwaliteit van de ondergrond van het plangebied moet worden opgemerkt dat grondwerkzaamheden bij de aanleg van het rangeerterrein de archeologische kwaliteit van de ondergrond kunnen hebben aangetast.

3.5 Conclusie: verwachtingsmodel

Op basis van bovenstaande inventarisatie zijn binnen het plangebied Rangeerterrein Watergraafsmeer materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met de gebruiks- en bewoningsgeschiedenis als landelijk gebied na de inpoldering in de 17de tot de 19de eeuw en als stedelijk gebied in de 20ste eeuw. Vanwege de grootschalige uitbreiding van het rangeerterrein in de 20ste eeuw is het aannemelijk dat de archeologische kwaliteit van de ondergrond in het plangebied zwaar is aangetast.

¹⁸ Rust 1947, 53-58

¹⁹ Dienst der Publieke Werken 1967, 290-294

4 Archeologische verwachtingskaart

Op basis van de historisch-topografische inventarisatie (hoofdstuk 3) zijn op het Rangeerterrein Watergraafsmeer materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met het gebruik van de Watergraafsmeerpolder vanaf de 17de eeuw tot de 20ste eeuw. De verwachtingen worden gekoppeld aan de huidige toestand van het terrein en mogelijk opgetreden bodemverstoringen. Dit leidt tot een verwachtingskaart van archeologische materiële neerslag voor het plangebied.

Archeologische verwachtingszone op basis van cultuurhistorische informatie

Het plangebied is verdeeld in drie verwachtingszones:

Begrenzing plangebied

Zone A: Buitenplaatsen

Archeologische verwachting: geen.

Betreft de zone waar zich buitenplaatsen bevonden. De materiële neerslag betreft funderingen en sporen, zoals beerputten, tuinen en afvallen die in principe een hoge verwachting hebben.

Vanwege de grootschalige herinrichting en bodemverstoringen in het plangebied in de 20ste eeuw wordt de hoge verwachting bijgesteld naar een negatieve verwachting.

Zone B: Molenwetering en sloten in de Watergraafsmeer

Archeologische verwachting: geen.

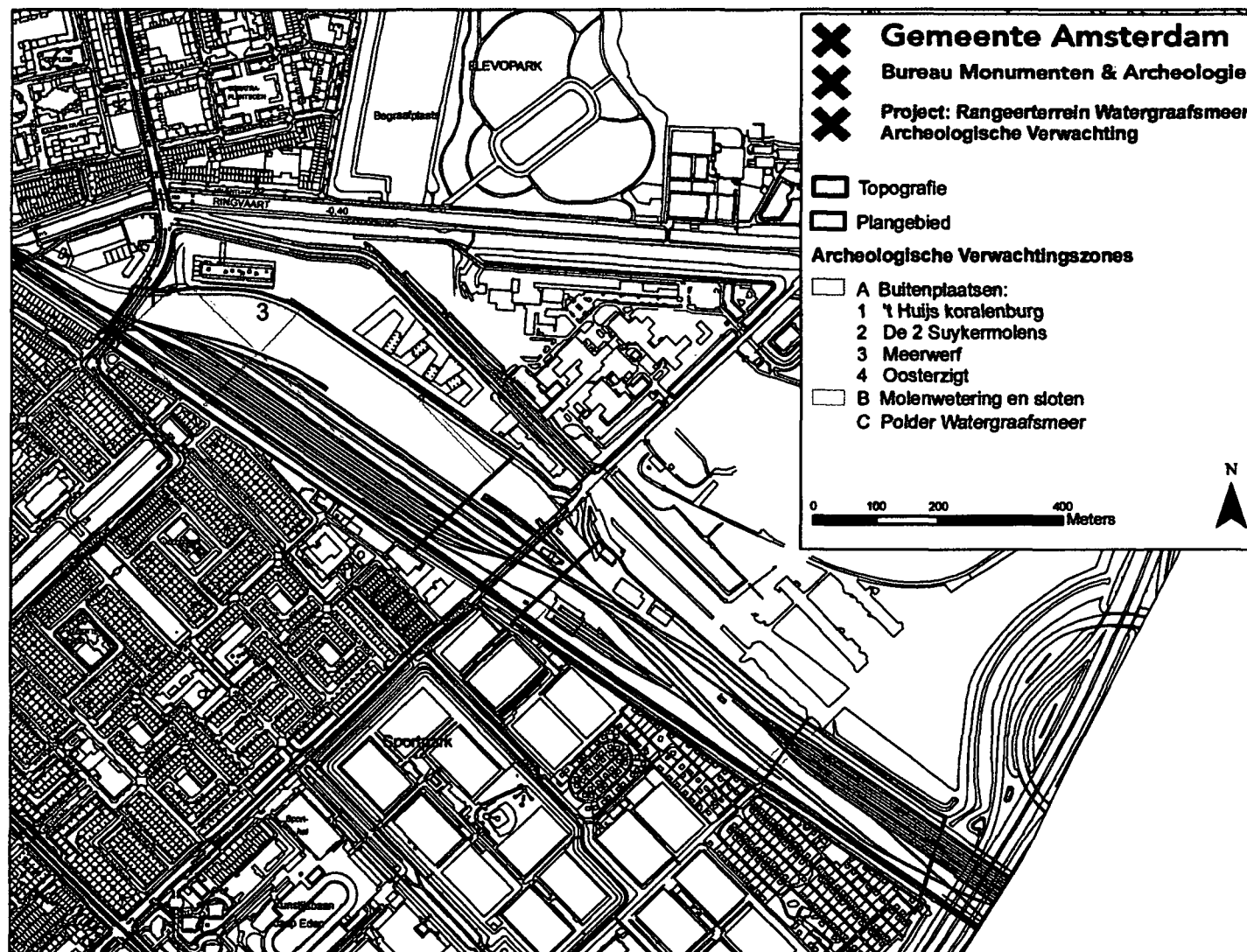
De materiële neerslag betreft losse vondsten en afval: in de wetering en in de sloten gegooide of verloren voorwerpen. Dergelijke overblijfselen hebben geen samenhang en hebben een wijde verspreiding en doorgaans een lage verwachting. Vanwege de grootschalige herinrichting en bodemverstoringen in het plangebied in de 20ste eeuw wordt de lage verwachting bijgesteld naar een negatieve verwachting.

Zone C: Polder Watergraafsmeer

Archeologische verwachting: geen.

Hier kunnen sporen voorkomen die verband houden met bewoning en landgebruik vanaf de inpoldering in de 17de eeuw tot het gebruik als rangeerterrein vanaf 1874. Dergelijke overblijfselen hebben weinig tot geen samenhang en een wijde verspreiding en doorgaans een lage verwachting. Vanwege de grootschalige herinrichting en bodemverstoringen in het plangebied in de 20ste eeuw wordt de lage verwachting bijgesteld naar een negatieve verwachting.

5 Archeologische beleidskaart

De archeologische beleidskaart van het plangebied Rangeerterrein Watergraafsmeer is bedoeld als een ruimtelijk schema van de maatregelen die nodig zijn voor de zorg voor het archeologische erfgoed binnen bepaalde zones of locaties in het plangebied. De clustering van de verwachtingszones resulteert in een beleidskaart met daarop een zone met bijbehorende specifieke beleidsmaatregelen (appendix: beleidsvarianten)

Archeologische Beleidszone op basis van de archeologische verwachtingszones en verstoringen

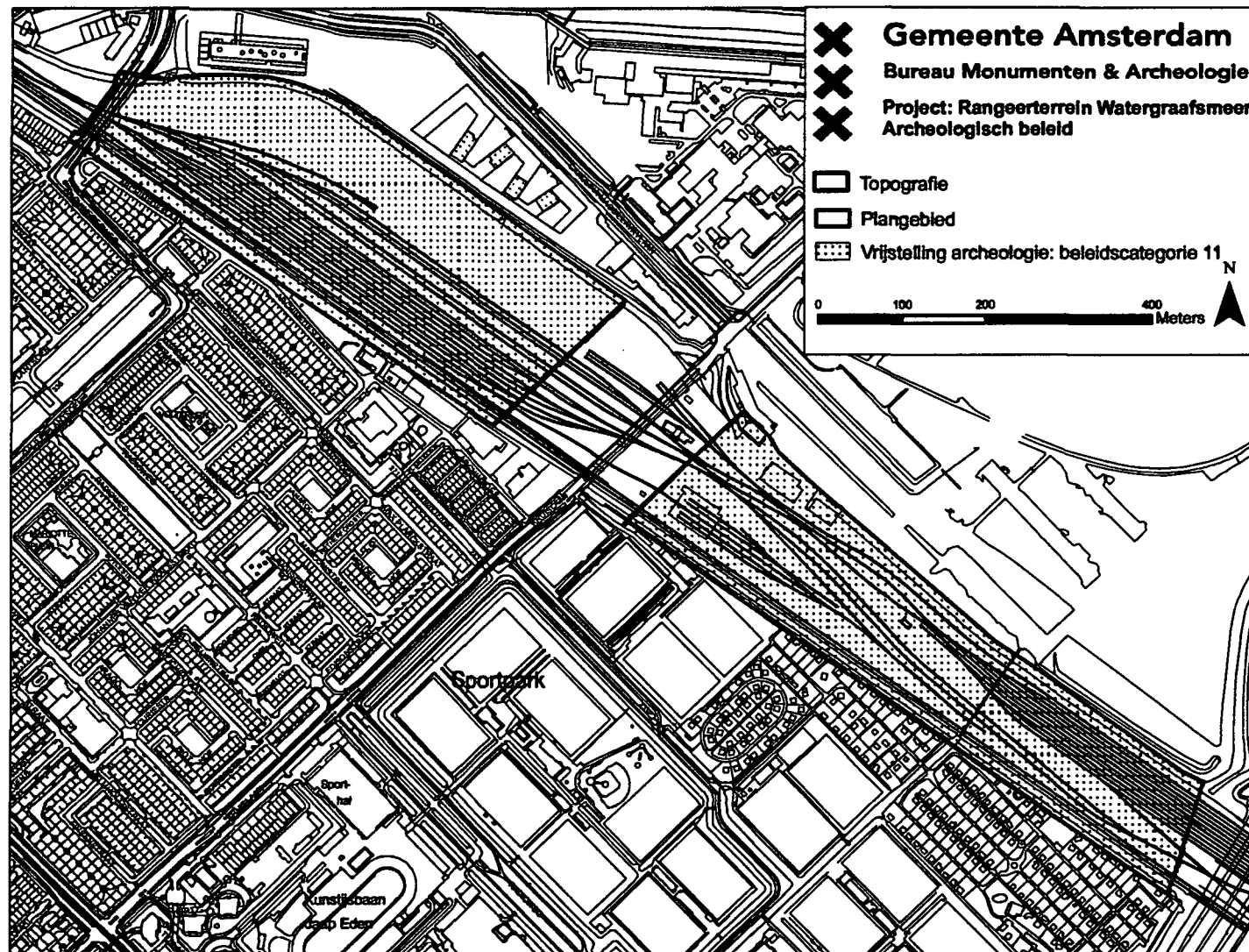
Begrenzing plangebied

Beleidsvariant 11 (verwachtingszones A-C)

Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt in alle gevallen.

Voor het gehele plangebied geldt dat ook in geval geen archeologisch veldonderzoek vereist is en er toch archeologische overblijfselen ouder dan 50 jaar bij bouwwerkzaamheden aangetroffen worden, deze bij de gemeente aangemeld dienen te worden, zodat in gezamenlijk overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Conclusie

Het voorliggende bureauonderzoek naar archeologische waarden is uitgevoerd in het kader van het bestemmingsplan Rangeerterrein Watergraafsmeer.

Aan de hand van de archeologische verwachtingen (p. 20) is een beleidskaart (p. 22) opgesteld waarin een beleidszone wordt onderscheiden. Voor deze zone (**verwachtingszones A-C**) geldt bij alle bodemingrepen een uitzondering van archeologisch veldwerk.

Voor het gehele plangebied geldt de wettelijke meldingsplicht. Dit houdt in dat ook in geval geen archeologisch vervolgonderzoek is vereist en toch bodemvondsten ouder dan 50 jaar worden aangetroffen dit aan Bureau Monumenten en Archeologie gemeld moet worden zodat in gezamenlijk overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Bronnen

Digitale bronnen

Archeologisch Informatiesysteem (ARCHIS): <http://www.archis.nl/archisii/html/index.html>

Cultuur Historische Waardenkaart provincie Noord-Holland: <http://chw.noord-holland.nl>

Stadsarchief Amsterdam (SAA): <http://beeldbank.amsterdam.nl/>

Literatuur

Bertram, C., *Noord-Hollandse Arcadia. Ruim 400 Noord-Hollandse buitenplaatsen in tekeningen, prenten en kaarten uit de Provinciale Atlas Noord-Holland*. Alphen aan den Rijn, 2005

BMA, *Ruimte voor Geschiedenis. Beleidsnota Monumenten en Archeologie Amsterdam 2005-2010*. Amsterdam 2005

BMA, *Erfgoedagenda Amsterdam 2010-2014*. Amsterdam 2010

Carasso-Kok, M. (red.), *Geschiedenis van Amsterdam. Centrum van de wereld 1578-1650*. Amsterdam, 2004.

Dienst Publieke Werken, 'Het bouwrijpmaken van terreinen', *Ons Amsterdam* 19/10 (1967), 290-294

Gawronski, J. & J. Veerkamp, *Oranjerie in Frankendael. Archeologische opgraving Middenweg (2003)*. (BMA AAR 27) Amsterdam 2008

Hendriksen, A., *Watergraafsmeer. Binnenzee, polder, lustoord, stadsdeel*. Amsterdam, 1998.

Hoek Ostende, J.H. van den, 'Poldermolens rond Amsterdam', *Amstelodamum* 70 (1978), 360-390

Kruizinga, J.H., *Watergraafsmeer. Eens een parel aan de kroon van Amsterdam*. Amsterdam, 1948

Kruizinga, J.H., *350 jaar Watergraafsmeer*. Amsterdam/Alphen a/d Rijn, 1979

Provincie Noord-Holland, *Leidraad Landschap en Cultuurhistorie Noord-Holland. Ontwikkelen met Ruimtelijke Kwaliteit*. Haarlem 2010

Thurkow, A.J., 'Watergraafs- of Diemermeer. Een hoogtepunt onder de 17de eeuwse

Droogmakerijen', In: Heinemeijer, W.F. e.a. (red.): *Amsterdam in kaarten. Verandering van de stad in vier eeuwen cartografie*, Ede/Antwerpen. 1987, 60-64

Sander, C.A.L., 'Oude bewoners van de Watergraafsmeer', *Ons Amsterdam* 22/2 (1970), 57-61.

Rust, W.J., Vondsten aan de Weesperzijde te Amsterdam in 1933, *Bulletin KNOB* 51 (1947), 53-58

Appendix I: beleidsvarianten

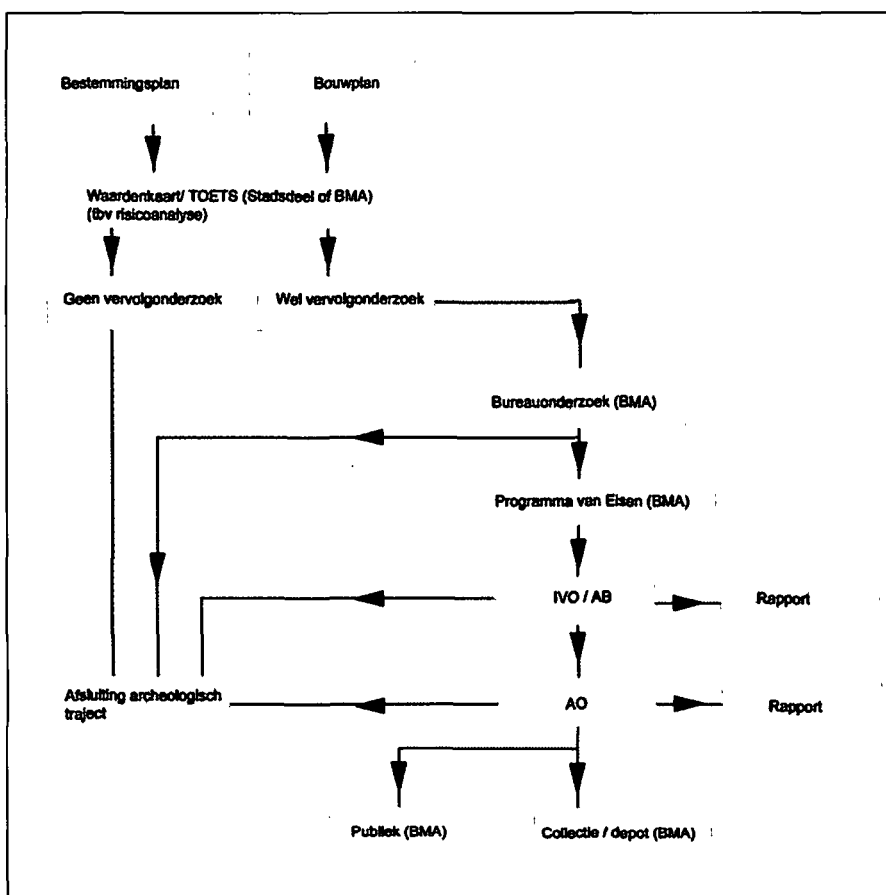
Het archeologisch beleid wordt als maatwerk voor een bepaald plangebied in Amsterdam vastgesteld aan de hand van elf varianten, die een afweging bieden op basis van de aard van de verwachting in combinatie met de specifieke (oppervlakte/diepte) bodemingreep.

- 1: Gebieden met bekende archeologische waarden. Aangezien hier met zekerheid archeologische overblijfselen aanwezig zijn, is bij elke bodemingreep ongeacht het oppervlak of de diepte archeologisch onderzoek noodzakelijk.
- 2: Bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 50 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 3: Gebieden met een hoge archeologische verwachting langs nog aanwezige historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. Deze gebieden zijn onbebouwd of de bebouwing dateert van vóór de 19de eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 4: Bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting langs nog in het landschap zichtbare historisch infrastructurele assen / in historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. De bebouwing dateert uit het einde van de 19de eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of ondieper dan de 19de en 20ste eeuwse ophogingen.
- 5: Bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting langs voormalige (overbouwde of opgehoogde) historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. De bebouwing of ophoging dateert uit de 20ste eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² of ondieper dan de 20ste eeuwse ophogingen.
- 6: Onbebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting in de landelijke periferie van Amsterdam. Hier liggen archeologische vondsten dicht aan het oppervlak, zodat relevante archeologische lagen kunnen zijn opgenomen in de bouwvoor. De bouwvoor heeft gemiddeld een diepte van 0,3 – 0,5 m waaronder een eerste sporenvak zichtbaar wordt. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 7: Bebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). De bebouwing dateert uit het einde van de 19de en de 20ste eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of ondieper dan de 19de en 20ste eeuwse ophogingen.
- 8: Terreinen met een hoge archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 500 m².
- 9: Gebieden met een lage archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn binnen en buiten het historische centrum van Amsterdam. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem binnen het historisch centrum kleiner dan 2.500 m² en buiten het historisch centrum kleiner dan 10.000 m².
- 10: Gebieden met een lage archeologische verwachting die onder water liggen, of die onder water gelegen hebben en ingepolderd zijn of opgespoten zijn. Uitzondering van archeologisch

veldonderzoek geldt bij ingrepen kleiner dan 10.000 m² of in de oorspronkelijke waterbodem of in het oorspronkelijke maaiveld.

- 11: Gebieden zonder archeologische overblijfselen omdat hier al archeologisch onderzoek of grootschalig grondverzet heeft plaatsgevonden voor bijv. zware funderingen, kelders, tunnels ed. en gebieden in de voormalige landelijke periferie van Amsterdam buiten de Singelgracht met een lage archeologische verwachting die bovendien opgehoogd, onderheid en bebouwd zijn aan het einde van de 19de en in de 20ste eeuw. Hier geldt een vrijstelling van archeologisch onderzoek. Gebieden waar al archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden zijn wel indirect van belang voor archeologische planning omdat ze aanwijzingen geven voor de eventuele aanwezigheid van archeologische resten in omliggende gebieden.

Voor de beleidsvarianten, 4, 5 en 7 tot en met 10 geldt dat het dieptecriterium op de uiteindelijke beleidskaart nader wordt gespecificeerd.

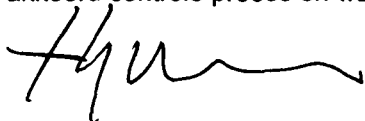
Stroomschema archeologie BMA.

Appendix II: Vindplaatsen BMA

Topocode	Adres (eventueel toponiem)	Jaar Onderzoek
<u>Ophoginslagen, afvallagen</u>		
WAT 2	Kruislaan	1969
WPZ1	Weesperzijde	1933
<u>Buitenplaatsen</u>		
WAT 3	Kruislaan / Robert Kochplantsoen	1939
WAT 4	Kruislaan / Weesperzijde	?
FKD	Middenweg	1999
FKD1	Middenweg 72	2003

Archeologisch Bureauonderzoek 10-108

Voor akkoord controle proces en waardestelling:

Hoofd afdeling Archeologie BMA
Prof. dr. J.H.G. Gawronski

Colofon

Datum: 09-11-2010
Status: definitief
Redactie: prof. dr. J.H.G. Gawronski
Tekst: drs. L. de Leeuw
Cartografie: drs. L. de Leeuw

© Bureau Monumenten & Archeologie, Gemeente Amsterdam, 2010
Postbus 10718, 1001 ES Amsterdam, 020-2514900

Niets uit deze uitgave mag worden veeleenvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enigerlei andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BMA. BMA aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

© Bureau Monumenten & Archeologie, Gemeente Amsterdam, 2010